

DEBIUTY

Marek Świdrak

marekswidrak@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3999-5124
Uniwersytet Jagielloński
Wydział Historyczny
ul. Gołębia 24
31-007 Kraków

Jak młody może być zabytek? 90 lat praktyki polskich służb konserwatorskich

How Young Can a Listed Building Be? 90 Years of Practice in the Polish Monuments Protection Service

Summary: The aim of this article is to discuss the practice of protection services for Polish monuments in terms of the minimum age required for a building which allows a decision regarding the entry to a register of monuments for a given object. The register of monuments was created in 1928 and continues to the present day, covering over 70,000 inscriptions. During its 90 years of existence, there have been 3 separate definitions of monuments, each of them different in terms of what constitutes a monument and the required age for protection. The article follows subsequent decisions, up to the introduction of the Act on the Protection of Monuments and the Guardianship of Monuments, where acceptance for the protection of extremely young buildings was visible (for instance, in the 1990s, an unfinished object was inscribed into the register). The new law brought a fundamental change in this aspect – for the first time a longer duration of caesura between the construction of the building and its entry into the register of monuments is consistently required.

Keywords: listed building, Polish monuments protection services

Streszczenie: Celem artykułu jest omówienie praktyki polskich służb konserwatorskich w zakresie dopuszczanego przez nie minimalnego wieku, jaki pozwalał na wydanie wobec danego obiektu decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Rejestr zabytków utworzony został w 1928 r. i kontynuowany jest do naszych czasów, obejmując już ponad 70 tys. pozycji. W ciągu 90 lat jego obowiązywania funkcjonowały trzy definicje zabytków, każda z nich zaś różniła się pod względem konstrukcji pojęcia „zabytek” i oczekiwanej od niego metryki. Autor artykułu prześledził kolejne decyzje o wpisie do rejestru zabytków, wśród których aż do wprowadzenia ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami widoczna była akceptacja dla ochrony obiektów młodych (w latach 90. do rejestru trafił nawet jeszcze nieukończony obiekt). Ustawa przyniosła zaś istotną zmianę w tym aspekcie – po raz pierwszy zaczęto konsekwentnie wymagać wystąpienia dłuższego odstępu czasowego między powstaniem obiektu a wpisaniem go do rejestru zabytków.

Słowa kluczowe: rejestr zabytków nieruchomych, wiek zabytku, służby konserwatorskie

W doktrynie naukowej ostatnich lat jest widoczne rozszerzanie przedmiotu i reorientacja teleologii ochrony architektonicznych pamiątek przeszłości. Nie jest to jednak efekt nagłego fermentu intelektualnego, lecz kontynuacja długotrwałego procesu, którego kamieniami milowymi w XX w. były publikacje Aloisa Riegla, Karta Ateńska czy konwencja UNESCO z 1972 r.¹ Wraz z fluktuacją desygnatu pojęcia zabytku, powodowaną również czynnikami politycznymi, zmianie ulegały jego definicje legalne w polskim systemie prawnym. Ich analiza i wykładnia dogmatyczna w zakresie przedmiotowego zagadnienia „dawności” zabytku stanowią temat opracowań teoretyczno-konserwatorskich i prawnych². Prawie nieomówiona pozostaje jednak działalność służb konser-

¹ B. Szmygin, *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*, Politechnika Lubelska, Lublin 2000, s. 12-22, 204-206; J. Purchla, *Dziedzictwo kulturowe*, w: J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla (red.), *Kultura a rozwój*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013, s. 39-56; G. Ashworth, *Preservation, Conservation and Heritage: Approaches to the Past in the Present through the Built Environment*, „Asian Anthropology” 2011, nr 1, s. 1-18.

² Ostatnio na ten temat: W. Kowalski, *Prawna problematyka konserwacji zabytków*, w: B. Szmygin (red.), *Współczesne problemy teorii konserwacji w Polsce*, Politechnika Lubelska, Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Warszawa-Lublin 2008, s. 52-56; idem, *Wartość jako kryterium kwalifikacyjne zabytku w prawie wewnętrznym i międzynarodowym*, w: B. Szmygin (red.), *Systemy wartościowania dziedzictwa: stan badań i problemy*, Politechnika Lubelska, Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Lublin-Warszawa 2015, s. 111-136; M. Świdrak, *Jak młody może być zabytek? Przesłanki normatywne stwierdzania „daw-*

watorskich pod powyższym względem³, a nieliczne komentarze przedstawiają obraz nie zawsze zgodny z rzeczywistością⁴. Punkt wyjścia dla służb konserwatorskich przy ustalaniu tego, „co z dawnego bytu zostało”⁵, stanowiły obowiązujące w danym momencie definicje legalne zabytku⁶. Kolejne akty prawne, derogujące poprzednie unormowania w zakresie ochrony zabytków, podtrzymywały istniejący stan rejestru zabytków nieruchomości, co umożliwia analizę kontynuowanej przez 90 lat praktyki dokonywania do niego wpisów⁷.

Celem niniejszego tekstu jest weryfikacja tego, czy w praktyce służb konserwatorskich zabytkiem zawsze jest tylko to, co musiało zmierzyć się z „wrakiem czasu”⁸, czy też zdarzają się – a jeśli tak, to jakie – odstępstwa od takiej postawy. Zagadnienie to zostanie przedstawione na podstawie analizy pełnego rejestru zabytków nieruchomości⁹ w korelacji ze stosownymi pod względem temporalnym uwarunkowaniami prawnymi. Ze względu na cel artykułu, tj. ukazanie funkcjonowania w ciągu ostatnich 90 lat minimalnego wieku, który pozwalał uznać obiekt za zabytek, główny tok rozważań koncentruje się na przypadkach granicznych, które nie zawsze znajdowały liczne naśladownictwa, bywając czasem wynikiem nietypowych stanów faktycznych. Dzieje specyficznych okoliczności wpisów takich obiektów wymagałyby osobnego, obszernego opracowania. Bez dogłębnych badań poszczególnych spraw można jedynie zasugerować, że wpisy te zapewne często inicjowane były przez włodarzy budynków i miały związek z chęcią uzyskania od służb konserwatorskich dofinansowania do prowadzonych przy obiektach prac.

ności” zabytków nieruchomości, w: B. Szmygin (red.), *Dziedzictwo XX wieku – kryteria wyboru, zasady ochrony*, Politechnika Lubelska, Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Warszawa 2017, s. 87-93. Tam też starsza literatura.

³ Zagadnienie to, choć marginalnie, poruszył w swym niezwykle cennym artykule prof. Marcin Gawlicki, zob. idem, *Rejestr zabytków w praktyce ochrony konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków”, 2008, nr 2, s. 55-82.

⁴ Jako przykład można tu wskazać tezę, zgodnie z którą „do rejestru zabytków wpisywane są obiekty coraz mniej odległe w czasie”. Tak: G. Bukal, *Produkcja zabytków jako problem konserwatorski (przykład Gdańska)*, w: B. Szmygin (red.), *Współczesne problemy...*, s. 22.

⁵ A. Brückner, *Zabytek* [hasło], w: idem, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1970, s. 643.

⁶ B. Szmygin stoi na stanowisku, że przynajmniej w niektórych okresach praktyka konserwatorska w niepełnym stopniu korespondowała z prawnymi regulacjami. Por. B. Szmygin, op. cit., s. 83-84.

⁷ W dalszej części niniejszego opracowania stosowane będzie sformułowanie „wpis do rejestru”, będące skrótem od „wydania decyzji administracyjnej o wpisie do wojewódzkiego rejestru zabytków nieruchomości”.

⁸ F. Bacon, *Of the Proficiency and Advancement of Learning, Divine and Human*, Henrie Tomes, London 1605.

⁹ Na dzień 30.04.2016 r. w rejestrze zabytków nieruchomości znajdowało się 70 885 wpisów. Dane za: M. Warchoń (red.), *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomości w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017, s. 73.

Polska doktryna początku XX w. jako immanentną wartość zabytku postrzegała jego dawność. Jak pisał w 1914 r. Józef Muczkowski:

dzieł sztuki czasów nowożytnych [tj. współczesnych – M.Ś.], które nie pochodzą z zamkniętej epoki ludzkiego rozwoju, nie zaliczamy do zabytków i nie podpadają one pod przepisy o ochronie zabytków, gdyż nie można wydać ostatecznego sądu o ich wartości artystyczno-historycznej, tudzież dlatego, że dla epoki, która to dzieło stworzyła, zachowanie ich nie jest w tym stopniu pożądane, jak to ma miejsce wówczas, gdy warunki twórczości pewnej epoki zostały już zamknięte¹⁰.

Takim poglądom wtórował dekret Rady Regencyjnej wydany w 1918 r. – jedyny w historii ochrony zabytków w Polsce akt prawny, który jednoznacznie wyznaczał minimalny dystans czasowy pomiędzy powstaniem obiektu a momentem, w którym mógł on zostać uznany za zabytek¹¹.

Powołany 10 lat później rejestr zabytków zastąpił przewidziane dotychczas w prawie inwentarze¹². Rozporządzenie z mocą ustawy Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (art. 1) wprowadziło również nową, odmienną definicję zabytku, zgodnie z którą był nim:

każdy przedmiot tak nieruchomy, jak ruchomy, charakterystyczny dla pewnej epoki, posiadający wartość artystyczną, kulturalną, historyczną, archeologiczną lub paleontologiczną, stwierdzoną orzeczeniem władzy państwowej, i zasługujący wskutek tego na zachowanie.

Co kluczowe, definicja ta zerwała z obowiązującym uprzednio, sztywnym określeniem minimalnego wieku zabytku, tj. 50 lat. Brak wymogu posiadania przez zabytek wartości historycznej, wynikający z zastosowania w definicji legalnej pomiędzy potencjalnymi wartościami zabytkowymi alternatywy nierozłącznej, połączony z zastosowaniem określenia „pewnej epoki”, *de facto* powodowały brak wymogu dawności. Mimo to w rejestrze prowadzonym na mocy rozporządzenia, w związku ze świeżością tej formy ochrony zabytków, przynajmniej w okresie przedwojennym, znalazły się prawie wyłącznie obiekty o dawnej metryce.

¹⁰ J. Muczkowski, *Ochrona zabytków*, nakładem autora, Kraków 1914, s. 1-2.

¹¹ Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury [z dnia 31 października 1918 r.], Dz. U. Nr 16, poz. 36. Akt ten wyznaczał w dosłowny i sztywny sposób dolną granicę wieku obiektu (50 lat), który mógł zostać uznany za zabytek i wpisany do inwentarza zabytków. Dla zabytków o młodszej metryce przewidziano możliwość wpisu na mocy specjalnej decyzji Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (art. 11 dekretu). Zob. P. Dettloff, *Służby konserwatorskie a ochrona i restauracja zabytków w II Rzeczypospolitej. Konserwatorstwo polskie w 20-leciu międzywojennym*, w: J. Jasieńko, K. Kuśnierz (red.), *90 lat służby ochrony zabytków w Polsce*, Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne, Wrocław 2008, s. 12-14; K. Zeidler, M. Marcinkowska (red.), *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem czyli eseje o prawie ochrony dziedzictwa kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2017.

¹² Rozporządzenie z mocą ustawy Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 29, poz. 265. Zob. P. Dettloff, op. cit., s. 14-28.

Trzon zasobu zabytków rejestrowych stanowiły obiekty o średniowiecznej bądź nowożytniej genezie – widoczną cezurę czasu powstania najliczniej reprezentowanych budowli stanowił koniec wieku XVIII. Jako przykład obiektu typowego dla grupy obiektów wyznaczających umowną dolną granicę powszechnie wpisywanych do rejestru zabytków można podać wpisany w roku 1929 pałac w Nawrze, który wybudowano w latach 1798-1805¹³.

Niemniej jednak jeszcze w okresie dwudziestolecia międzywojennego wśród wpisanych wówczas do rejestru obiektów nieruchomości znalazło się kilka znacznie młodszych, niekiedy zaś wręcz zaskakująco współczesnych. Z roku 1828 pochodził nieistniejący już pomnik płk. Franza Bruscha von Neuberg, stojący w koszarach im. gen. Żymierskiego w Toruniu, wpisany do rejestru po 103 latach od swego powstania¹⁴. Jeszcze młodsze obiekty, które jednak spełniłyby wymóg dawności postawiony w dekrete Rady Regencyjnej, znajdowały się w Małopolsce – kościół klasztorny szarytek pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Krakowie, zbudowany w latach 1869-1871¹⁵, i pochodząca z roku 1872 kapliczka „Na Bachledach” w Zakopanem¹⁶. Pomimo że wpisane do rejestru zaledwie po 60 kilku latach od swego powstania, i tak ustąpiły pod tym względem pierwszeństwa Bramie Herbowej wiodącej na Wawel, dziełu projektu Adolfa Szyszko-Bohusza z roku 1921, wpisanemu do rejestru zabytków jako część zespołu zamkowego już w 12 lat od swego powstania¹⁷. Przez kolejne 6 lat, do wybuchu wojny, nie wpisano żadnego budynku o krótszej metryce, a rejestr zamknął się w roku 1939 na liczbie ok. 900 wpisów.

W powojennej historii funkcjonowania rejestru opartego na prezydenckim rozporządzeniu z 6 marca 1928 r., trwającej do roku 1962, służby konserwatorskie koncentrowały swe siły głównie na wpisywaniu obiektów dawnych, często średniowiecznych, z których większość została wpisana do ok. roku 1960, i wczesnonowożytnych – XVI- i XVII-wiecznych. Proces ten przebiegał wyjątkowo intensywnie zwłaszcza na terenach, które znalazły się w granicach Polski dopiero po zakończeniu wojny¹⁸. Charakterystycznym przy tym rysem wpisów dokonywanych dla terenów tzw. Ziem Odzyskanych było dawanie pierwszeństwa budynkom związanym z historią Polski. Wojenne losy Polski ukształtowały jednak również praktykę wpisywania obiektów powstałych bardzo niedawno. I tak, już wkrótce po roku 1945 w rejestrze zabytków nieruchomości znalazły się m.in. teren niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego i zagłady Stutthof (1939-1945)

¹³ Rejestr zabytków województwa kujawsko-pomorskiego, nr rej. A/284 z 27.08.1929.

¹⁴ Rejestr zabytków województwa kujawsko-pomorskiego, nr rej. A/139/257 z 15.10.1931.

¹⁵ Rejestr zabytków województwa małopolskiego, nr rej. A-300 z 5.05.1931.

¹⁶ Rejestr zabytków województwa małopolskiego, nr rej. B.S.11-49-Kr.5 (A-11) z 20.08.1935

¹⁷ Rejestr zabytków województwa małopolskiego, nr rej. A-7 z 20.02.1933.

¹⁸ P. Dettloff, op. cit., s. 14-28.

czy męskie Rozszerzone Więzienie Policyjne na Radogoszczu w Łodzi¹⁹. Pomimo obowiązującego reżimu politycznego spotykane były wówczas również wpisy młodych obiektów sakralnych, czego przykładem może być kaplica dworska w Dzierlinie, wybudowana w roku 1917²⁰, dzwonnica kościoła w Ociążu z roku 1948²¹, kaplica rodziny Philipsborn w Kłępsku z roku 1915²² czy pochodzący z 1915 r. pomnik Chrystusa w Łuszczowie²³. W okresie tym dochodziło również do wpisów architektury mieszkalnej, jak np. domu w Górze Kalwarii z roku 1918²⁴ czy pałacu Olszowskich w Jacentowie wybudowanego pod koniec lat 20.²⁵ Co ważne, to już za obowiązywania prezydenckiego rozporządzenia z 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami podjęto pierwsze działania prawne dążące do ochrony najlepszych przykładów aktualnej wówczas architektury modernistycznej. W roku 1962 wpisano do rejestru zabytków wrocławską Halę Stulecia, dzieło projektu Maxa Berga, skończone w roku 1913²⁶. Podobne powyższym wpisy nie były częste. Wyraźną w rejestrze granicą wieku zabytku była połowa XIX w. Wśród historyków sztuki panowała, mająca trwać jeszcze w latach 60., niepewność odnośnie do możliwości oceny wartości architektury drugiej połowy XIX w. ze względu na jej krótką metrykę²⁷. Postawa ta spowodowała, że w wydawanym od 1951 r. *Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce* początkowo przyjętą cezurą zabytkowości była połowa wieku XIX²⁸. W latach 50. zniszczono wiele cennych zabytków z XIX w. Choćby w Krakowie Karol Estreicher zniszczył XIX-wieczną warstwę Collegium Maius, a Stefan Świszczowski zburzył pochodzący z końca wieku XIX neogotycki odwach przy ratuszu na Rynku Głównym²⁹. Negowanie zabytkowości obiektów pochodzących z drugiej połowy XIX w. było oczywiście motywowane również przez nieprzychylny tej epoce reżim polityczny i kulturowy w Polsce. Warto zwrócić uwagę na argumenty, które w głośnej polemice dotyczącej ochrony XIX-wiecznej warstwy krakowskich Sukiennic, prowadzonej z Józefem Lepiarczykiem, przedstawił Józef Dutkiewicz.

¹⁹ Rejestr zabytków województwa łódzkiego, nr rej. 525-VII-19 z 3.03.1950.

²⁰ Rejestr zabytków województwa łódzkiego, nr rej. 421/A z 20.05.1946.

²¹ Rejestr zabytków województwa wielkopolskiego, nr rej. kl.IV-73/63/54 z 19.05.1954.

²² Rejestr zabytków województwa lubuskiego, nr rej. L-366/A z 12.06.1953.

²³ Rejestr zabytków województwa lubelskiego, nr rej. Nr.Kl.V-Oa/201/56 z 30.09.1957.

²⁴ Rejestr zabytków województwa mazowieckiego, nr rej. 1019/366/62 z 5.03.1962.

²⁵ Rejestr zabytków województwa świętokrzyskiego, nr rej. A.563/1-4 z 14.12.1957.

²⁶ Rejestr zabytków województwa dolnośląskiego, nr rej. A/5291/198 z 24.04.1962.

²⁷ Zob. T. Dobrowolski, *Sztuka Krakowa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1950, s. 6.

²⁸ A. Siwek, *Ochrona konserwatorska dziedzictwa architektonicznego drugiej połowy XX wieku – trudne początki*, w: A. Laskowski (red.), *Biprostal i jego mozaika. Historia i współczesność*, Biprostal S.A., Kraków 2012, s. 63.

²⁹ Z. Beiersdorf, *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Krakowie w latach 1944-1989. Próba oceny*, w: J.M. Małecki (red.), *Kraków w Polsce Ludowej. Materiały sesji naukowej Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa*, 27 maja 1995 r., Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 1996, s. 95.

Pisał on o „niechlubnej kosmetyce przebudowy Sukiennic z XIX w.,” która uczyniła je „pałac-monstre [...], którego fałszywy przepych przypomina wnętrza mieszczańskie z końca wieku XIX”³⁰.

Powojenny okres funkcjonowania rejestru zabytków nieruchomości na podstawie rozporządzenia z 1928 r. odznaczył się istotnym wzrostem liczby wpisów – dokonano ich wówczas ponad 9 tysięcy. Podjęte wtedy działania wpłynęły również znacznie na praktykę służb konserwatorskich aż do naszych czasów, głównie poprzez praktyczne „wyczerpanie” zasobu architektury średniowiecznej, co wpłynęło na dającą się obserwować już w latach 60. szerszą uwagę poświęcaną obiektom pochodzącym z XIX i początku XX w.

Kolejny chronologicznie akt regulujący w Polsce ochronę zabytków to ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury³¹ (dalej: ustawa o ochronie dóbr kultury lub u.o.d.k.). Zawarta w niej definicja przedmiotu ochrony wprowadziła zamiast słowa „zabytek” pojęcie „dobra kultury”, zaczerpnięte z konwencji haskiej z 1954 r.³² Ustawa wyrażała *explicite* brak konieczności spełniania przez obiekt podlegający wpisowi do rejestru zabytków cechy „dawności”. Zgodnie z nią:

dobrem kultury [...] jest każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, **dawny lub współczesny** [podkr. – M.Ś.], mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na swą wartość historyczną, naukową lub artystyczną.

Tak sformułowana definicja otworzyła drogę do wpisywania obiektów niedawno wybudowanych. Rozszerzenie zasobu mogącego stać się przedmiotem ochrony było charakterystyczne dla krajów socjalistycznych. Wynikało ono z programowej niechęci wobec historii i kultu „osiągnięć” panującego reżimu, a tym samym służyło machinie propagandy³³. Nic więc dziwnego, że zapis ten szybko wykorzystywano m.in. do wpisywania do rejestru np. cmentarzy żołnierzy radzieckich³⁴. Należy podkreślić, że podczas obowiązywania ustawy stosunkowo szybko wpisano liczne z wybitnych obiektów modernizmu. Tak było m.in. z wrocławskim budynkiem internatu na osiedlu WuWa z roku 1929³⁵, Filharmonią Pomorską w Bydgoszczy

³⁰ J. Dutkiewicz, *Przykład sukiennic*, „Ochrona Zabytków” 1955, nr 3, s. 184.

³¹ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach (Dz. U. Nr 10, poz. 48), od 4 lutego 1997 r. funkcjonująca pod nazwą: ustawa o ochronie dóbr kultury (w wyniku wejścia w życie ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach).

³² Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokołem o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r., Dz. U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212.

³³ J. Deschepper, „*Soviet Heritage*” from the USSR to Putin’s Russia: Genealogy of a Concept, „Vingtième Siècle. Revue d’histoire” 2018, nr 1(137), s. 11.

³⁴ Przykładem może tu być cmentarz żołnierzy radzieckich w Sycowie, wpisany do rejestru w roku 1964. Rejestr zabytków województwa dolnośląskiego, nr rej. A/3025/1106 z 8.06.1964.

³⁵ Rejestr zabytków województwa dolnośląskiego, nr rej. A2690/283 z 21.02.1972.

ukończoną w 1958 r.³⁶, Teatrem Wielkim w Łodzi w 9 lat po oddaniu go do użytku³⁷ czy wreszcie z wrocławską Rotundą, uznaną za zabytek po 6 latach od wybudowania³⁸. Szybkiego wpisu do rejestru, ze względu na zagrożenia wynikające z zaprzestania ich użytkowania, doczekała się niewielka grupa wiatraków, jednak ich ochrona wynikała raczej z indywidualnej inicjatywy poszczególnych konserwatorów³⁹. Licznych wpisów pochodzących z lat powojennych obiektów z tej grupy architektonicznej dokonano w połowie lat 70.⁴⁰ Znaczną zmianę w zakresie typu bardzo młodych obiektów wpisywanych do rejestru zabytków przyniosły przemiany polityczne zachodzące od zniesienia stanu wojennego w 1983 r., szczególnie widoczne zaś stały się po roku 1989. W schyłkowym okresie PRL wpisano do rejestru, po 22 latach od powstania, kościół w Hajnówce⁴¹, po 19 latach – Pomnik Poległych Stoczniowców 1970 i pl. Solidarności w Gdańsku⁴², po 12 latach – przycerkiewną kaplicę w Jałowie⁴³, a cerkiew w Grabarce stała się zabytkiem rejestrowym w roku 1994, kiedy nawet nie została jeszcze konsekrowana⁴⁴.

Powyższe przypadki stanowią oczywiście jedynie kroplę w morzu wszystkich wpisów do rejestru przeprowadzonych w latach 1962-2003, gdyż w okresie tym uznano za zabytek blisko 55 tys. budynków, a więc ok. 70% obecnego zasobu. Niemniej jednak wpisy takie, wraz z coraz większym nasyceniem rejestru zabytków, powodowały zmianę w zakresie przedmiotu wpisów do rejestru zabytków. Można tu wskazać, że o ile w latach 70. znaczna część wpisów dotyczyła obiektów XVIII-wiecznych, o tyle w latach 80. zdecydowanie dominowała już architektura przełomu XIX i XX w. Obiekty „nowe”, choć nie o aż tak krótkiej metryce jak te wymienione wyżej, wpisywane były w większym stopniu po upływie ok. 60 lat od ich powstania.

Sytuacja odmieniła się diametralnie wraz z wejściem w życie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁴⁵ (dalej: ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami lub u.o.z.). Zgodnie z treścią jej art. 3:

³⁶ Rejestr zabytków województwa kujawsko-pomorskiego, nr rej. 91/A z 27.01.1978.

³⁷ Rejestr zabytków województwa łódzkiego, nr rej. A/121 z 7.09.1976.

³⁸ Rejestr zabytków województwa dolnośląskiego, nr rej. A/2281/464/Wm z 25.11.1991.

³⁹ B. Rymaszewski, *Klucze ochrony zabytków w Polsce*, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Warszawa 1992, s. 122-123.

⁴⁰ Wśród nich znalazły się m.in. te z Markowej, Zagórza, Olszanicy czy Marchelówki.

⁴¹ Rejestr zabytków województwa podlaskiego, nr rej. 692 z 1.02.1988.

⁴² Rejestr zabytków województwa pomorskiego, nr rej. A-1206 z 6.12.1999.

⁴³ Rejestr zabytków województwa podlaskiego, nr rej. A-69 z 20.07.2002.

⁴⁴ Chodzi tu o budowę murowanej cerkwi w miejsce drewnianej, spalonej w 1990 r.

⁴⁵ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, 2245.

zabytek to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i **stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia** [podkr. – M.Ś.], których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zawarte w tej definicji pojęcie „świadectwa minionej epoki” jest dalece nieostre, co prowadzi do rozbieżnych opinii w doktrynie naukowej i praktyce profesjonalistów i sprzyja tym samym zachowawczej postawie służb konserwatorskich. Nie wchodząc tu w debatę nad rozumieniem tego terminu⁴⁶, należy odnotować, że użyta formuła spowodowała wyhamowanie zapędu do wydawania decyzji o wpisie do rejestru zabytków nieruchomych obiektów o stosunkowo krótkiej metryce, *notabene* zgodnie z zamiarem autorów tego aktu prawnego⁴⁷. Żeby dobitnie wskazać różnicę między praktykami służb konserwatorskich podczas obowiązywania obecnej i poprzedniej ustawy, warto przywołać fakt, że mimo tego, iż ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami została uchwalona już 15 lat temu, w którym to czasie wydano decyzje o wpisie do rejestru zabytków nieruchomych dla ok. 11 tys. obiektów, to w pierwszej dziesiątce nominalnie najmłodszych obiektów rejestrowych znajdują się tylko cztery wpisane od 2003 r., przy czym dwa z nich znalazły się w rejestrze dopiero latem 2019 r. (zob. tabela 1). Pod rządami ustawy o ochronie dóbr kultury zdarzały się wpisy do rejestru w kilka lat po ukończeniu inwestycji, a nawet jeszcze w jej trakcie. W czasie obowiązywania ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami najkrótszy okres, jaki minął od ukończenia budowy do wydania decyzji o wpisie do rejestru, to 23 lata⁴⁸, drugi zaś wynosi już 33 lata. W województwie podlaskim najmłodszy zabytek wpisany pod rządami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest o 24 lata starszy od najmłodszego obiektu wpisanego pod rządami ustawy o ochronie dóbr kultury⁴⁹. Praktyka w tym zakresie różni się znacznie między poszczególnymi województwami, co ma częściowe uzasadnienie w zasobie wartościowego dziedzictwa w różnych obszarach Polski i funkcjonowaniu służb w ramach administracji zespolonej. Przykładem występowania regionalnych różnic w zakresie wpisywania zabytków do rejestru na mocy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest choćby fakt, że najmłod-

⁴⁶ Zob. przypis 2.

⁴⁷ Posiedzenie Komisji z dnia 21 stycznia 2003 r. w przedmiocie sprawozdania podkomisji nadzwyczajnej o rządowym projekcie ustawy o ochronie dziedzictwa narodowego (druk sejmowy nr 537), „Biuletyn Komisji Sejmowych” nr 1425/IV, Komisja Kultury i Środków Przekazu, nr 68.

⁴⁸ Cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy w Białym Borze ukończona w 1997 r. Rejestr zabytków nieruchomych województwa zachodniopomorskiego, nr rej. A-1836 z 25.07.2019 r.

⁴⁹ Na terenie województwa podlaskiego najmłodszy zabytek wpisany pod rządami ustawy o ochronie dóbr kultury to kaplica w Jałowiec ukończona w 1990 r., natomiast pod rządami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami to kościół w Wasilkowie ukończony w 1966 r. Rejestr zabytków województwa podlaskiego, nr rej. A-605 z 14.02.2017.

DEBIUTY

Marek Świdrak

sze obecnie zabytki w województwach lubuskim⁵⁰ i pomorskim⁵¹ powstały w odstępie aż 42 lat. Z podobną, choć nie aż tak jaskrawą sytuacją mamy do czynienia w innych regionach kraju. Nawet w posiadającej od niedawna rosnącą dynamicznie liczbę zabytków rejestrowych pochodzących z drugiej połowy XX w. Warszawie decyzje te podejmowane są z długiego dystansu 60-70 lat, czego przykładami są m.in. kino Ochota⁵² czy układ urbanistyczny Mariensztatu⁵³. Wpisany do rejestru latem 2019 r. Dworzec Centralny, którego uznaniu za zabytek przypisywany jest przełomowy charakter, został wpisany dopiero po 43 latach od oddania do użytku.

Tabela 1. Lista 10 najmłodszych zabytków nieruchomych w Polsce (stan na 31.03.2019)

Miejsce	Obiekt	Rok ukończenia	Rok wydania decyzji o wpisie do rejestru
1.	Biały Bór – cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy	1997	2019
2.	Grabarka – cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego ^{a)}	1994	1997
3.	Jałówka – przycerkiewna dzwonnica/kaplica pw. Świętych Równych Apostołom Konstantyna i Heleny	1990	2002
4.	Olsztyn – dom redakcji „Gazety Olsztyńskiej” ^{b)}	1989	1989
5.	Wrocław – zespół budynków Panoramy Raławickiej z otoczeniem	1985	1991
6.	Maurzyce – skansen (teren)	1985	1996
7.	Gdynia – dzwonnica przy kościele pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	1981	2015
8.	Gdańsk – pl. Solidarności, Pomnik Poległych Stoczniowców 1970	1980	1999
9.	Dworzec Warszawa Centralna	1976	2019
10.	Momoty Górne – kaplice i fontanna w zespole kościoła parafialnego	1974	2007

a) Spalona cerkiew z 1947 r., zrekonstruowana jako murowana w miejsce budynku drewnianego, opisana w rejestrze zabytków jako powstała w 1994 r.

b) Obiekt zrekonstruowany po upływie 58 lat od zburzenia, opisany w rejestrze zabytków jako powstały w latach 1987-1989.

Źródło: opracowanie własne.

⁵⁰ Położony we Wschowie budynek kina ukończony w 1939 r. Rejestr zabytków województwa lubuskiego, nr rej. L-723/A z 19.07.2016.

⁵¹ Położona w Gdyni dzwonnica przy kościele pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, ukończona w 1981 r. Rejestr zabytków województwa pomorskiego, nr rej. A-1927 z 18.12.2015.

⁵² Obiekt ukończony w 1949 r. Rejestr zabytków województwa mazowieckiego, nr rej. A 1353 z 3.07.2016.

⁵³ Obiekt ukończony w 1955 r. Rejestr zabytków województwa mazowieckiego, nr rej. A-872 z 12.08.2009.

Sytuację tę, gdy uwzględnia się wysoki poziom architektoniczny licznych późnomodernistycznych, a nawet postmodernistycznych obiektów, a także narastający nacisk inwestycyjny prowadzący do ich burzenia, ocenić należy negatywnie. W ocenie takiej utwierdzają losy takich obiektów, jak stołeczny sklep Supersam i pawilon Domu Meblowego Emilia, katowicki dworzec kolejowy czy krakowski biurowiec Biprostal. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 r. spowodowała widoczne zerwanie z funkcjonującą od okresu międzywojennego praktyką konserwatorską w zakresie określania minimalnego wieku zabytku nieruchomego. Miało ono charakter na tyle wyraźny, że jego efektem jest współwystępowanie w rejestrze obiektów, którym obecnie odmówiono by wpisu ze względu na ich zbyt niski wiek. Oprócz niespójności rejestru sytuacja ta może grozić zniszczeniem wielu cennych obiektów, obecnie jeszcze młodych, choć często nie współczesnych w rozumieniu historii sztuki. Ich ochrona, w związku z niechęcią, a czasem odmową wpisania ich do rejestru, bywa realizowana przez uwzględnienie ich jako dóbr kultury współczesnej w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego⁵⁴. Tak stało się choćby w przypadku wrocławskiego Solpolu, obiektu, który skądinąd został uznany za jeden z 25 najlepszych budynków powstałych w Polsce po 1989 r.⁵⁵ Trudno jednak ocenić skuteczność tej niedookreślonej w ustawie formy prawnej⁵⁶.

Postulować należy ujednoczenie praktyki w zakresie doboru obiektów, które są wpisywane do rejestru zabytków. W celu osiągnięcia tego efektu należy zmienić problematyczną w tym zakresie konstrukcję prawną⁵⁷, zastępując ją bądź jednoznaczną definicją ustawową, bądź co najmniej wprowadzeniem stosownego zapisu w rozporządzeniu wydawanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na podstawie art. 24. ust. 1 u.o.z. Odnośnie zaś do określenia wieku, jaki powinien uprawniać do objęcia nieruchomości ochroną jako zabytku, warto skorzystać z polskiej doktryny obowiązującej do 2003 r. Jej charakter podobny jest do procedur przyjętych w systemie angielskim⁵⁸. Bazując na nim, można, z uwzględnieniem dawnej polskiej praktyki w tym zakresie, przedstawić propozycję jednoznacznego ujęcia tego zagadnienia zgodnie z zasadą, że do rejestru

⁵⁴ Solpol na liście dóbr kultury współczesnej. To jeden z symboli Wrocławia lat 90., 24.01.2018, <http://www.bryla.pl/bryla/7,85301,22938444,solpol-na-liscie-dobr-kultury-wspolczesnej-to-jeden-z-symboli.html> [dostęp 24.01.2018].

⁵⁵ Kolekcja „Architektury-murator” na 20-lecie Muzeum Sztuki Nowoczesnej, 2.10.2014-14.12.2014.

⁵⁶ A. Siwek, *Między zabytkiem a dobrem kultury współczesnej*, „Kurier Konserwatorski” 2011, nr 10, s. 5-10.

⁵⁷ Zob. M. Świdrak, op. cit., s. 89-93.

⁵⁸ C. Mynors, *Listed Buildings, Conservation Areas and Monuments*, Sweet & Maxwell, London 2006, s. 62; C. Croft, *Postmodern architecture is making history – and about time*, 14.05.2018, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/may/14/postmodern-architecture-listing-historic-england-brutalism> [dostęp 14.05.2018].

zabytków nieruchomych wpisywane są obiekty, które posiadają wartość artystyczną, historyczną lub naukową, zgodnie z poniższymi wytycznymi:

- wszystkie obiekty sprzed 1795 r.,
- większość obiektów z okresu 1795-1945,
- wybrane obiekty powstałe po 1945 r.,
- wyłącznie te obiekty młodsze niż 30 lat, które mają wybitną wartość i są zagrożone zniszczeniem.

Podniesiony wyżej głos w sprawie ochrony obiektów młodych należy interpretować z zachowaniem daleko idącej selektywności. O ile, jak się to dzieje już w Europie Zachodniej, należy przyznać młodym obiektom możliwość ochrony rejestrowej, o tyle trzeba przestrzec w szczególności przed naśladowaniem modusu stosowanego przez służby konserwatorskie za PRL. Doprowadził on bowiem do wręcz gargantuicznego wzrostu liczby prawnie uznanych zabytków, co nie sprzyja ani efektywności ich ochrony, ani przyswojeniu ich wartości przez społeczeństwo i dysponentów tychże obiektów.

Bibliografia

Ashworth G., *Preservation, Conservation and Heritage: Approaches to the Past in the Present through the Built Environment*, „Asian Anthropology” 2011, nr 1.

Bacon F., *Of the Proficiency and Advancement of Learning, Divine and Human*, Henrie Tomes, London 1605.

Beiersdorf Z., *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Krakowie w latach 1944-1989. Próba oceny*, w: J.M. Małecki (red.), *Kraków w Polsce Ludowej. Materiały sesji naukowej Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 27 maja 1995 r.*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 1996.

Brückner A., *Zabytek* [hasło], w: A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1970.

Bukal G., *Produkcja zabytków jako problem konserwatorski (przykład Gdańska)*, w: B. Szmygin (red.), *Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce*, Politechnika Lubelska, Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Warszawa-Lublin 2008.

Croft C., *Postmodern architecture is making history – and about time*, 14.05.2018, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/may/14/postmodern-architecture-listing-historic-england-brutalism> [dostęp 14.05.2018].

Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury [z dnia 31 października 1918 r.], Dz. U. Nr 16, poz. 36.

Deschepper J., „Soviet Heritage” from the USSR to Putin’s Russia: Genealogy of a Concept, „Vingt-tième Siècle. Revue d’histoire” 2018, nr 1(137).

Dettloff P., *Służby konserwatorskie a ochrona i restauracja zabytków w II Rzeczypospolitej. Konserwatorstwo polskie w 20-leciu międzywojennym*, w: J. Jasieńko, K. Kuśnierz (red.), *90 lat służby ochrony zabytków w Polsce*, Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne, Wrocław 2008.

Dobrowolski T., *Sztuka Krakowa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1950.

- Dutkiewicz J., *Przykład sukiennic*, „Ochrona Zabytków” 1955, nr 3.
- Gawlicki M., *Rejestr zabytków w praktyce ochrony konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków”, 2008, nr 2.
- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokołem o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r., Dz. U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212.
- Kowalski W., *Prawna problematyka konserwacji zabytków*, w: B. Szmygin (red.), *Współczesne problemy teorii konserwacji w Polsce*, Politechnika Lubelska, Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Warszawa–Lublin 2008.
- Kowalski W., *Wartość jako kryterium kwalifikacyjne zabytku w prawie wewnętrznym i międzynarodowym*, w: B. Szmygin (red.), *Systemy wartościowania dziedzictwa: stan badań i problemy*, Politechnika Lubelska, Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Lublin–Warszawa 2015.
- Muczkowski J., *Ochrona zabytków*, nakładem autora, Kraków 1914.
- Mynors C., *Listed Buildings, Conservation Areas and Monuments*, Sweet & Maxwell, London 2006.
- Posiedzenie Komisji z dnia 21 stycznia 2003 r. w przedmiocie sprawozdania podkomisji nadzwyczajnej o rządowym projekcie ustawy o ochronie dziedzictwa narodowego (druk sejmowy nr 537), „Biuletyn Komisji Sejmowych” nr 1425/IV, Komisja Kultury i Środków Przekazu, nr 68.
- Purchla J., *Dziedzictwo kulturowe*, w: J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla (red.), *Kultura a rozwój*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013.
- Rozporządzenie z mocą ustawy Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 29, poz. 265.
- Rymaszewski B., *Klucze ochrony zabytków w Polsce*, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Warszawa 1992.
- Siwek A., *Między zabytkiem a dobrem kultury współczesnej*, „Kurier Konserwatorski” 2011, nr 10.
- Siwek A., *Ochrona konserwatorska dziedzictwa architektonicznego drugiej połowy XX wieku – trudne początki*, w: A. Laskowski (red.), *Biprostal i jego mozaika. Historia i współczesność*, Biprostal S.A., Kraków 2012.
- Solpol na liście dóbr kultury współczesnej. To jeden z symboli Wrocławia lat 90.*, 24.01.2018, <http://www.bryla.pl/bryla/7,85301,22938444,solpol-na-liscie-dobr-kultury-wspolczesnej-to-jeden-z-symboli.html> [dostęp 24.01.2018].
- Szmygin B., *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*, Politechnika Lubelska, Lublin 2000.
- Świdrak M., *Jak młody może być zabytek? Przesłanki normatywne stwierdzania „dawności” zabytków nieruchomych*, w: B. Szmygin (red.), *Dziedzictwo XX wieku – kryteria wyboru, zasady ochrony*, Politechnika Lubelska, Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Warszawa 2017.
- Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach, Dz. U. Nr 10, poz. 48.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, 2245.

DEBIUTY

Marek Świdrak

Warchoł M. (red.), *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017.

Zeidler K., Marcinkowska M. (red.), *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem czyli eseje o prawie ochrony dziedzictwa kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2017.